

РЕЦЕНЗИЈА

НА ДОКТОРСКАТА ДИСЕРТАЦИЈА СО НАСЛОВ „ИНТЕРКУЛТУРНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА НАСТАВНИКОТ ВО ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ“ ОД КАНДИДАТОТ М-Р БУЈАР АДИЉИ, ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ, УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

Наставно-научниот совет на Кампус 4 при Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, со Одлука бр. 0206-233/2 од 16.3.2022, донесена на 47. седница, одржана на ден 16.3.2022 год., формира Рецензентска комисија за оценка и одбрана на докторската дисертација со наслов „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“, пријавена и изработена од кандидатот м-р Бујар Адиљи, во состав:

- проф. д-р Снежана Јованова-Митковска – претседател,
- проф. д-р Снежана Мирасчиева – член,
- проф. д-р Деспина Сивевска – член,
- проф. д-р Розалина Попова-Коскарова - екстерен ментор, член,
- проф. д-р Соња Петровска – интерен ментор, член.

Комисијата во наведениот состав, по прегледување на докторската дисертација, го поднесува следниов

ИЗВЕШТАЈ

Анализа на трудот

Докторската дисертација со наслов „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“, пријавена и изработена од м-р Бујар Адиљи, докторанд на Факултетот за образовни науки при Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип, е напишана на 358 страници во А4 формат, со вкупно 112 табели, 32 графикони и 4 прилози, со вкупно 253 референци користена литература.

Дисертацијата е структурирана во три дела: Вовед; 1. Теоретски дел на трудот во кој експлицитно се разработени неколку тези: Интеркултурата како концепт, Интеркултурните компетенции на наставникот, Европскиот интеркултурен контекст и Релевантни истражувања; 2. Методологија на истражување, дел во рамките на кој детално се елаборира методолошката рамка за планираното и реализирано истражување; 3. Резултати, дискусија и верификација на хипотезите и Заклучок, препораки, ограничувања. Сите наведени делови меѓусебно се поврзани, заемно се надополнуваат, чинат една заокружена целина во која се елаборирани одговорите на поставените прашања во докторската дисертација.

Во продолжение следи осврт на секој дел и поглавје од докторската дисертација.

Доминантните клучни парадигми на педагошката наука во овој 21 век, парадигми со хуманистички карактер, кои се аплицираат и во образовните институции, училиштата, идентификувајќи ги како средина во која се развиваат и среќаваат различни културни парадигми, се клучната водилка на авторот на оваа докторска дисертација во идентификувањето, елаборирањето и истакнување на клучните проблеми поврзани со интеркултурните компетенции на наставниците во современото мултикултурно училиште.

Во *воведот* на докторската дисертација, авторот м-р Бујар Адиљи ги истакнува значењето и потребата од развој на интеркултурни компетенции на наставникот, имајќи го предвид современиот општествен контекст, неговиот одраз во образовната сфера, како и клучната парадигма – обединети во различноста, што подразбира барање на одговори за поддржување и развивање на интеркултуралноста во мултикултурното и плурално општество, гледано во европски контекст. И денешното македонско училиште, како што ќе истакне авторот, е исправено пред предизвикот „справување со културните разлики и инклузија на културно различните ученици“, имајќи ги во вид двата аспекти - јазичниот и етичкиот. Клучниот фактор во тоа справување со предизвиците е наставникот, оној врз кој се полага најголемата надеж за спроведување на новите иницијативи, продукт на

европскиот стремеж на нашата држава и на приспособувањето на домашната законска регулатива кон европските стандарди во образованието.

Авторот мошне вешто ги идентификува проблемите кои понатаму ќе ги проучува и елаборира во докторската дисертација, т.е. Дали наставниците поседуваат интеркултурна компетенција за работа во културно хетерогени училиници и ако ја поседуваат, на кое ниво е развиена? Дали постојат разлики во нивото на интеркултурната компетенција меѓу наставниците кои работат во училишта со мултикултурна структура на ученици и наставниците кои работат во училишта со монокултурна структура на ученици? Дали постојат разлики во нивото на интеркултурната компетенција меѓу наставниците во врска со знаењата за клучните карактеристики на интеркултурата според демографските варијабли? Кои се нивоата на интеркултурната осетливост на наставниците (етноцентризам/ етнорелативизам) и дали постојат разлики меѓу наставниците според демографските варијабли? На кое ниво е глобалната компетенција на наставниците (материјалното знаење, перцептивното разбирање, интеркултурната комуникација) и дали постојат разлики меѓу наставниците? Дали наставниците имаат потреба од стручно усовршување во подрачјето на интеркултурното образование?

Во првиот дел насловен **Теоретски дел на трудот** се елаборирани неколку тези: *Концептот на интеркултурата, Интеркултурните компетенции на наставникот, Европскиот мултикултурен контекст и Релевантните истражувања.*

Во првата теза, со наслов „*Концептот на интеркултурата*“, детално се анализирани критички евалуирани и систематизирани актуелните концепти на интеркултурата/ интеркултурализмот. Авторот, м-р Бујар Адиљи, системно и постапно нè води во истакнување на потребата и значењето на овој нов концепт, поаѓајќи од историскиот преглед на развојот на интеркултурата во глобализациски контекст, идентификување на нејзините клучни одредници: култура, мултикултура, интеркултура, културен идентитет; кон истакнување на значењето и потребата од интеркултурно образование и поврзани со него, научните политики и практики; бројните дилеми поврзани со принципите, целите на интеркултурното образование (согласно директивите на УНЕСКО, 2006), па сè до истакнување на значењето на курикулумот, интеркултурниот курикулум, наставните, дидактички материјали и ресурси, како и активности кои се реализираат во наставниот, интерактивен, интеркултурен процес, во кој и низ кој се оживотворува интеркултурализмот во училишната пракса, средина во која се одвива „средбата со другиот-различниот“.

Интеркултурните компетенции на наставникот е насловот на втората експлицитно елаборирана теза. Анализата на широкиот корпус на релевантна литература му овозможила на авторот идентификација на бројни поими: поимот интеркултура, на синтагмите интеркултурна компетенција, интеркултурна компетенција на наставникот, интеркултурно образование, мултикултура. Нивното поимање води кон еден поинаков пристап кон интеркултурализмот, кон негово промовирање како пристап насочен кон поединецот, кон признавање на неговата индивидуалност, автономија и слобода, но и поимање на поединецот како дел од целината, поединец кој е во постојано меѓусебно дејство, комуникација со сите околу него, исти, слични, различни во мултикултурната средина.

Во тој контекст е елаборирана и интеркултурната компетенција на наставникот која авторот ја идентификува како единство на знаења, ставови и вештини за успешна воспитно-образовна работа во културно хетерогени училиници, поврзани со културна емпатија, адаптација, кроскултурни разлики, флексибилност во нови културни ситуации, комуникациска ефективност и јазична компетенција. Анализирани и евалуирани се научни сознанија поврзани со интеркултурната комуникација, интеркултурната осетливост, како и програмите за работа во мултикултурна средина, кои воедно се и теоретската база за планираното и реализирано емпириско истражување.

Анализата на актуелните општествени феномени и во тој контекст културната различност во широкиот европски простор е предмет на елаборирање во третото поглавје. Презентирана е состојбата и со културниот диверзитет во РС Македонија како држава која се движи на патот кон Европската Унија, како и различните модели на интеркултурно образование кои се практикуваат во европските земји, вклучително и постојниот модел на мултикултурно училиште во РС Македонија. Само во вакви мултикултурни училишта кои

според авторот м-р Бујар Адиљи се „општества во мало“ може да се оствари зацртаната цел, т.е. преку примена на интеркултурниот пристап во образованието кој вклучува различни образовни ентитети „ученици, училиштен персонал, семејство, заедница, може да се оствари меѓусебно разбирање, почит запознавање со вредноста на диверзитетот, промовирање на критичко учество и демократско граѓанство. Истовремено овие заедници се и места каде што преку дијалог и размена на идеи ќе им се овозможи на наставниците унапредување на интеркултурните практики и ќе се овозможи промовирање и поддржување на дијалог меѓу плуралното граѓанство.

Релевантни истражувања е насловот на четвртата елаборирана теза. Авторот анализира широк корпус на истражувања поврзани со феноменот кој го проучува, истражува, анализи кои му овозможуваат да го согледа диверзитетот на методолошки пристапи, но и да конструира соодветен на својот предмет на истражување.

Вториот дел на докторската дисертација се однесува на **Методолошкиот нацрт/рамка** за планираното и реализирано емпириско истражување. Во него експлицитно се елаборирани низа на методолошки прашања кои се однесуваат на одредување на предметот, целта, задачите, хипотезите на истражувањето, методите, техниките и инструменти на истражување (адаптирани анкетни прашалници, скалер), примерокот на истражувањето - намерен, стратификуван.

При конципирање на методолошкиот пристап предвид е земена Бенетовата теориска рамка, позната како Развоен модел на интеркултурна осетливост и мултидимензионалните модели на интеркултурна компетенција, врз основа на која подоцна е развиен моделот - Глобална компетенција и интеркултурна осетливост. Истиот нуди оптимална можност да се проучат шест димензии на интеркултурната компетенција: негирање, одбрана, минимизација, прифаќање, адаптација и интеграција, како и трите димензии на глобалната компетенција т.е. супстанцијално знаење, перцептивно разбирање и интеркултурна осетливост. Земени се предвид и сознанијата од низа релевантни истражувања за нивоата на интеркултурна компетенција во димензијата на знаењата, ставовите и вештините (Chen & Starosta, 2000; Olson & Kroeger, 2001; Yuen, 2010; Bedeković, 2011; Polat & Ogay Barka, 2014), развојот на интеркултурната осетливост (Benett, 2002; 2009; 2017; Hammer, Bennett & Wiseman, 2003; Olson & Kroeger, 2001; Yuen, 2010; Cushner & Mahon, 2009) на наставниците во шесте стадиуми кои го карактеризираат погледот на светот (негирањето, одбраната, минимизирањето – прифаќањето, адаптацијата, интеграцијата) и глобалната компетенција (материјалното знаење, перцептивното разбирање и интеркултурната комуникација) (Olson & Kroeger, 2001); истражувања кои упатуваат на начинот на планирање на селекција на наставниците, нивното иницијално образование и стручното усовршување за работа со културно различни ученици; истражувањата на (Piršl, 2005; Cushner, 2007; Fantini, 2009; DeJaeghere & Cao, 2009; Bedeković, 2015) за карактеристиките на интеркултурните наставници кои се користат како индикатори за мерење на нивоата на интеркултурната компетенција во неколку димензии; како и проучувањата на авторите (Atanasoska & Plev, 2010; Јаначковска, 2011; Мирасчиева, 2013) кои ги третираа теоретските аспекти на феноменот на интеркултурата особено на интеркултурната комуникација и подготвеноста на образовниот систем и на институциите за предизвикот на мултикултурализмот.

Третиот дел од докторската дисертација се однесува на **анализата и дискусијата на резултатите од истражувањето**.

Авторот м-р Бујар Адиљи нуди прегледна анализа на резултатите од истражувањето во и низ која се опфатени: знаењата за основните карактеристики на интеркултурата, потребните интеркултурни компетенции на наставниците за работа во културно хетерогени училиници, начинот на спроведување на интеркултурата во училиште, активностите во училиштето и потребата за професионален развој на наставниците и интеркултурната осетливост и глобална компетенција на наставниците од основното училиште. Мерењето на интеркултурната компетенција, авторот го изведува применувајќи шестостепенa скала која се однесува на: Знаења за клучните карактеристики на интеркултурата; Етноцентризам; Етнорелативизам; Материјално знаење; Перцептивно разбирање и Интеркултурна компетенција, имајќи во вид неколку променливи: пол, работно искуство, степен на образование и претходно интеркултурно образование.

Во овој дел авторот презентира и верификација на поставената општа и неколку посебни хипотези. Потврдена е општата хипотеза т.е. интеркултурна компетенција на наставниците во основното училиште е на средно ниво и постојат разлики меѓу нивото на интеркултурна компетенција кај наставниците кои работат во монокултурни и мултикултурни училишта.

Реализираното истражување понуди една комплексна анализа на факторите кои имаат влијание на развојот на интеркултурен училиштен модел на образование, во кој наставниците се клучниот фактор за негово оживотворување.

Заклучните согледувања во однос на концептуалните, емпириските и апликативните цели се елаборирани во *Заклучокот*. Презентирани се согласно со редоследот на истражувачките задачи и согласно со трите димензии низ кои се проучува интеркултурната компетенција на наставниците и согласно со хипотетската рамка. Претставуваат интегрални сознанија произлезени од теоретската рамка и емпириската верификација на поставените хипотези и се основа за предложените препораки.

Во делот *Прилози*, кандидатот презентира: Прилог 1 – Попис на табели, Прилог 2 – Попис на графикони, Прилог 3 – Анкетен прашалник за наставници и Прилог 4 – Индекс на интеркултурна осетливост.

Предмет на докторската дисертација

Предмет на докторската дисертација насловена „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“ е интеркултурната компетенција на наставниците во основното училиште и разликите во нивото на интеркултурната компетенција меѓу наставниците во однос на културната структура на училиштето (монокултурно и мултикултурно училиште), полот, работното искуство, степенот на образование и нивното претходно искуство, кај наставниците во основните училишта во Тетово, Скопје, Гостивар, Струга, во РС Македонија во учебната 2020/2021 година.

Како индикатори, показатели авторот ги имал во вид: Знаењата, ставовите и вештините на наставниците поврзани со клучните карактеристики на интеркултурата; Интеркултурната осетливост на наставниците во шесте стадиуми кои го карактеризираат погледот на свет (негирање, одбрана, минимизирање – прифаќање, адаптација, интеграција) и Глобалната компетенција на наставниците (материјалното знаење, перцептивното разбирање и интеркултурна комуникација).

Нивоата на интеркултурната компетенција меѓу наставниците се согледуваат низ културната структурата на училиштето (монокултурно - училишта во кои учат ученици од само една националност и во кои наставата се изведува само на еден наставен јазик и мултикултурно училиште - училиште во кое учат ученици од најмалку две националности и во кои наставата се изведува на најмалку два наставни јазика), полот, работното искуство, степенот на образование и претходното интеркултурно образование на наставниците.

Предметот на истражување има мултидисциплинарен карактер. Припаѓа во подрачјето на педагогијата, односно интеркултурната педагогија.

Цели и нивна разработка

Како дел на научната замисла со која се доаѓа до детално сознание за проблемот на истражувањето, за неговите објективни манифестации во реалноста како посакувана состојба, намера која води до канализирање на истражувачкиот процес е и поставената цел на истражувањето. Авторот м-р Бујар Адиљи ја поставил следната цел на истражувањето т.е. утврдување на нивото на интеркултурната компетенција на наставниците во основното училиште, поконкретно утврдувањето на разликите меѓу нивото на интеркултурната компетенција кај наставниците кои работат во монокултурни и мултикултурни училишта, со цел добиените резултати да се искористат во креирање на курикулум за професионален развој на наставниците во насока на зајакнување на интеркултурните компетенции.

Конкретизацијата на истата е постигната преку поставување на неколку задачи кои успешно се исполнети низ реализацијата на истражувањето:

- Да се испитаат разликите во нивото на интеркултурна компетенција меѓу наставниците во врска со знаењата за клучните карактеристики на интеркултурата

- според демографските варијабли: пол, работното искуство, степен на образование и претходно интеркултурно образование;
- Да се утврди нивото на интеркултурната осетливост на наставниците (етноцентризам и етнорелативизам) според демографските варијабли: пол, работното искуство, степен на образование и претходно интеркултурно образование;
 - Да се испитаат разликите во нивото на интеркултурната компетенција меѓу наставниците во врска со глобалната компетенција (материјално знаење, перцептивно разбирање, интеркултурна комуникација) според демографските варијабли: пол, работното искуство, степен на образование и претходно интеркултурно образование;
 - Да се испитаат разликите во ставовите на наставниците спрема интеркултурните компетенции потребни за работа во културно хетерогени училиници според демографските варијабли: пол, работното искуство, степенот на образование и претходното интеркултурно образование;
 - Да се постават насоки за креирање на курикулум за професионален развој на наставниците во насока на зајакнување на интеркултурните компетенции.

Научен придонес

Докторската дисертација „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“, изработена под менторство на проф. д-р Соња Петровска, редовен професор на Факултетот за образовни науки при Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип, како интерен ментор и проф. д-р Розалина Попова-Коскарова, редовен професор на Педагошкиот факултет во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, како екстерен ментор, е успешно завршен. Трудот е оригинален, јасно напишан, како од научен, така и од стручен аспект. Обработката на податоците од истражувањето и анализата на резултатите е квалитетно систематизирана, со високо ниво на јасност и конкретност на заклучоците и препораките. За елаборирање на истата користени се податоци од соодветна и современа литература, податоци од релевантни истражувања за оваа проблематика кои се карактеризираат со висок степен на научна и апликативна вредност.

Докторската дисертација е оригинален научен труд и го збогатува научниот корпус на интеркултурното образование во смисла на продуцирање на нови научни сознанија во врска со проучуваниот / истражуваниот проблем, прецизното дефинирање на подготвеноста на наставникот за справување со културната хетерогеност во училищата, подготвеноста на воспитно-образовниот систем на Македонија за успешно спроведување на интеркултурниот модел на образование во основните училиштата. Трудот претставува и добра основа за понатамошно креирање на курикулуми за професионален развој на наставниците, давање на препораки за развојниот модел на интеркултурната компетенција на наставниците и давање на препорака за редизајнирање на структурата на училиштето од аспект на мултилингвалноста и мултикултуралноста. Имено, истиот им дава увид на носителите на одлуки насоки за хармонизација на стратешката, регулативната и курикуларната рамка на системот на образование во РС Македонија.

Од апликативен аспект овој труд содржи конкретни информации и предлози кои се применливи во училишните институции и во другите институции задолжени за поддршка на образованието во нашата држава и се во насока на подобрување на квалитетот на образованието и унапредување на интеркултурните компетенции на наставниците кои се многу важни претпоставки во контекст на планирањето на селекцијата на наставниците, нивното иницијално образование и стручното усовршување за работа со културно различни ученици.

Добиените резултати, заклучните согледувања и препораки, се надеваме дека ќе бидат поттик за преземање на нови истражувања, нови активности, нови пристапи во креирање на образовните политики, особено кога станува збор за иницијалниот и професионален развој на наставникот.

ЗАКЛУЧОК И ПРЕДЛОГ

Комисијата за оценка и одбрана детално ја разгледа докторската дисертација со наслов „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“, од кандидатот м-р Бујар Адиљи и заклучи дека истата претставува самостоен оригинален научен труд во кој се третира исклучително актуелен педагошки проблем. Проучувањето на предметот има холистички карактер како од теоретски така и од емпириски аспект. Содржински и структурно, трудот е добро систематизиран, а резултатите од истражувањето имаат оригинален карактер.

Заклучните согледувања и препораките дадени во трудот се базирани на презентираниот материјал во истиот и се значаен придонес за педагошката наука, педагошката пракса и образовните политики.

Докторската дисертација е во согласност со законските прописи и Правилникот за условите, критериумите и правилата за запишување и студирање на трет циклус-докторски студии на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

Врз основа на претходно изнесеното, Комисијата има особена чест и задоволство да му предложи на **Наставно-научниот совет на докторски студии на Кампус 4 да ја прифати позитивната рецензија на докторската дисертација со наслов „Интеркултурните компетенции на наставникот во основното училиште“** и да одобри јавна одбрана на истата.

РЕЦЕНЗЕНТСКА КОМИСИЈА

Д-р Снежана Јованова-Митковска,

редовен професор на Факултет за образовни науки,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, претседател, с.р.

Д-р Снежана Мирасчиева,

редовен професор на Факултет за образовни науки,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, член, с.р.

Д-р Деспина Сивевска,

вонреден професор на Факултет за образовни науки,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, член, с.р.

Д-р Розалина Попова-Коскарова,

редовен професор на Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, екстерен ментор, член, с.р.

Д-р Соња Петровска,

редовен професор на Факултет за образовни науки,
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, интерен ментор, член, с.р.